

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Сумський державний університет

Факультет іноземної філології та соціальних комунікацій Кафедра
психології, політології та соціокультурних технологій

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри _____

(підпис) (Ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

_____ 20____ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «бакалавр»

зі спеціальності 231 «Соціальна робота» освітньо-професійної програми

«Соціальна робота» на тему

Технологія арт-терапії у соціальній адаптації дітей з числа внутрішньо
переміщених осіб

Здобувача (ки) групи Ср-01-1 Кохно Анжели Сергіївни

(шифр групи) (прізвище, ім'я, по батькові)

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело.

_____ Анжела КОХНО

(підпис) (Ім'я та ПРІЗВИЩЕ здобувача (ки))

Керівник к.е.н., доцент Олександр КОТЕНКО _____

(посада, науковий ступінь, вчене звання, Ім'я та ПРІЗВИЩЕ) (підпис)

Суми – 2024

Анотація

Кваліфікаційна робота складається з: 8 рисунків та 2 таблиць, а також список використаної літератури налічує 30 джерел.

Тема є актуальною, адже у сучасному суспільстві арт-терапія все частіше визнається як ефективний спосіб покращення психічного здоров'я та соціальної згуртованості людей. Ця робота розглядає методи арт-терапії як засіб для соціальної адаптації внутрішньо переміщених дітей. Буде досліджено роль арт-терапії у вирішенні психосоціальних проблем, таких як травма, стрес і втрата ідентичності цієї вразливої категорії дітей. У кваліфікаційній роботі описано методи та техніки арт-терапії, які використовуються для полегшення процесу адаптації цієї категорії населення та підвищення їхньої самооцінки. Крім того, буде проаналізовано позитивний вплив арт-терапії на психічне здоров'я та соціальну адаптацію внутрішньо переміщених дітей, що підкреслює важливість подальших досліджень у цій галузі.

Мета дослідження полягає у дослідженні теоретичних основ та практичного інструментарію арт-терапії як інноваційного підходу для соціальної адаптації дітей з числа ВПО та розробці на цій основі авторської арт-терапевтичної методики, націленої на підвищення темпів відновлення психічного здоров'я та соціальної адаптації даної цільової групи.

Методи дослідження: Для досягнення мети нами були використані, наступні емпіричні та теоретичні методи: теоретичні (аналіз наукової літератури, порівняння, узагальнення отриманої інформації), емпіричні (спостереження за дітьми та проведення арт-терапевтичних вправ).

Ключові слова: Соціальна адаптація, внутрішньо переміщені особи (ВПО), арт-терапія, діти війни, масова примусова міграція.

Keywords: Social adaptation, internally displaced persons (IDPs), art therapy, children of war, mass forced migration.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ЧИСЛА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....	7
1.1. Аналіз теоретичних аспектів арт-терапії та нормативно-правові основи її застосування у роботі з дітьми	7
1.2. Діти з числа внутрішньо переміщених осіб як цільова аудиторія, їх потреби, соціальні проблеми та особливості соціальної адаптації	13
1.3. Стан та перспективи застосування технології арт-терапії в роботі з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб. Український та зарубіжний досвід	17
1.4. Етичні дилеми соціального працівника при застосуванні інструментів арт-терапії	21
Висновок до 1 розділу	24
РОЗДІЛ II. ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ АРТ-ТЕРАПІЇ ЯК ЗАСОБУ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ	26
2.1. Вплив арт-терапії на загальний психологічний стан дітей з числа внутрішньо переміщених осіб	26
2.2. Результати використання інструментів арт-терапії з дітьми з числа ВПО.	30
2.3. Перспективи використання технології арт-терапії для сприяння адаптації дітей в новому середовищі існування	41
Висновок до 2 розділу	46
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54

ВСТУП

У сучасному світі люди, які змушені були залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) стають однією з найбільш вразливих категорій населення, особливо діти, які зазнали стресів і травм внаслідок конфліктів та переселення.

Особливу групу населення серед ВПО складають діти через те, що саме вони зазнають значного психологічного стресу, пов'язаного з війною, втратою дому, близьких людей, руйнуванням звичного життя. Тому це може привести до посттравматичного стресового розладу (ПТСР), тривоги, депресії, агресивності, порушення поведінки. У зв'язку з цим виникає потреба у впровадженні ефективних методів соціальної адаптації для дітей з числа внутрішньо переміщених осіб.

Сьогодні у роботі із дітьми ВПО, для їх соціальної адаптації прийнято використовувати ряд інструментів, серед яких: психологічна підтримка, тренінги, терапії. Разом з тим, експерти соціальної роботи приходять до висновку, що більш швидкої адаптації цієї вразливої категорії можна досягти через розвиток їх мистецьких здібностей. Саме тому технологія арт-терапії сьогодні має надзвичайно актуальне значення.

Дослідження в цій області, проведені такими визначеними науковцями, як Лора Лоренц, Марія Росенталь, Джон Кейнс та Анна Шевченко, свідчать про потенційність мистецьких практик у полегшенні процесу адаптації дітей з числа внутрішньо переміщених осіб. Вони досліджують різні аспекти арт-терапії та її вплив на психічне та емоційне благополуччя дітей, а також ефективність різних методів у практичному застосуванні.

Дипломна робота спрямована на розгляд технології арт-терапії як інструменту соціальної адаптації дітей з числа внутрішньо переміщених осіб. Дослідження у цьому напрямку може не лише розширити наше розуміння

процесів адаптації та реабілітації, але й сприяти розвитку більш ефективних підходів до підтримки цієї вразливої групи дітей у сучасному суспільстві.

Мета дослідження полягає у дослідженні теоретичних основ та практичного інструментарію арт-терапії як інноваційного підходу для соціальної адаптації дітей з числа ВПО та розробці на цій основі авторської арт-терапевтичної методики, націленої на підвищення темпів відновлення психічного здоров'я та соціальної адаптації даної цільової групи.

Цільова група: Діти з числа внутрішньо переміщених осіб

Об'єкт: соціальна адаптація дітей з числа внутрішньо переміщених осіб.

Предмет: застосування інструментів арт-терапії в соціальній адаптації дітей з числа внутрішньо переміщених осіб.

Цілі:

1. Визначити ключові аспекти технології арт-терапії, які сприяють покращенню психосоціального становища дітей з числа внутрішньо переміщених осіб.

2. Дослідити перспективи застосування інструментів арт-терапії у процесі соціальної адаптації дітей з числа внутрішньо переміщених осіб.

Завдання:

- Проаналізувати теоретичні аспекти арт-терапії та нормативно-правові основи її застосування у роботі з дітьми.

- Дослідити потреби, соціальні проблеми та особливості соціальної адаптації дітей з числа внутрішньо переміщених осіб.

- Охарактеризувати стан та перспективи застосування технології арт-терапії в роботі з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб. Український та зарубіжний досвід.

- Виявити наявні етичні дилеми для нівелювання ризиків при роботі з дітьми з числа внутрішньо-переміщених осіб

- Розробити та впровадити емпіричне дослідження для оцінки ефективності арт-терапії у роботі з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб.
- Надати рекомендації для соціальних служб та працівників щодо доцільності використання інструментів арт-терапії для соціальної адаптації дітей з числа внутрішньо переміщених осіб.

Застосування технології арт-терапії в роботі з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб є перспективним напрямком, який має значний потенціал у полегшенні процесу їх соціальної адаптації та психологічної реабілітації. Дослідження, проведені в цій області визначеними науковцями, свідчать про важливість і ефективність використання мистецьких практик у підтримці дітей, що пережили травматичні події. Розгляд технології арт-терапії у контексті соціальної адаптації внутрішньо переміщених дітей є важливим кроком у розвитку більш гуманного та ефективного підходу до роботи з цією вразливою групою.

Методи дослідження: Для досягнення мети нами були використані, наступні емпіричні та теоретичні методи: теоретичні (аналіз наукової літератури, порівняння, узагальнення отриманої інформації), емпіричні (спостереження за дітьми та проведення арт-терапевтичних вправ).

Апробація матеріалів роботи. Результати роботи були опубліковані у збірнику тез I Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегічні інновації соціальних комунікацій та іноземної філології в умовах кризи» та враховані у діяльність Анастасівського закладу дошкільної освіти (дитячий садочок) «Сонечко», про що свідчить акт впровадження.

Обсяг роботи: Робота складається з: титульного аркушу, анотації, вступу, двох розділів з висновками, загальні висновки та списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи – 59 сторінок.

Розділ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ЧИСЛА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

1.1. Аналіз теоретичних аспектів арт-терапії та нормативно-правові основи її застосування у роботі з дітьми

Кейс Родини:

У родині Н., що складається з мами Олени і тата Олександра та двох дітей Соломії, віком 3 роки і Станіслава 6 років, виникла кризова ситуація, пов'язана зі зростанням сімейних конфліктів на тлі війни, що відбувається у країні. Особливу складність додає те, що члени сім'ї є внутрішньо переміщеними особами, вони були змушені залишити свій дім через військові дії у їх рідній Авдіївці. Сім'я постійно переживає стрес та тривогу через постійні вибухи, обстріли та загрозу для їхнього життя. Це призводить до погіршення психологічного стану батьків та дітей.

За станом справ, батьки зазнають великого стресу через неможливість забезпечити безпеку для своїх дітей та забезпечити їм нормальне дитинство. Це призводить до збільшення конфліктів у сім'ї, коли кожен із батьків має власну ідею про те, як краще захистити та виховувати дітей у цій небезпечній обстановці. Діти переживають емоційні травми внаслідок постійної напруги та страху через військові дії. Вони можуть демонструвати симптоми тривожності, агресії та відчуття безпомічності [4].

Сім'я втратила свій родинний дім через війну та була змушена переїхати до місця тимчасового проживання. Це призводить до відчуття втрати, безпорадності та погіршення умов проживання. Тому у сім'ї було вирішено, що їм необхідна допомога кваліфікованого спеціаліста.

Після консультації з соціальним педагогом, була надана рекомендація займатися з дітьми арт-терапією, яка здатна зменшити стрес у дітей, та заспокоїти батьків.

Аналіз нормативних документів показав, що допомогти цій сім'ї в умовах військового конфлікту та внутрішніх проблем.

Конвенція про права дитини (КПД) - цей міжнародний документ містить норми та принципи, спрямовані на захист прав дітей, включаючи право на життя, розвиток, безпеку та захист від будь-яких форм насильства чи воєнних дій. Сім'я може користуватися цією конвенцією для вимоги забезпечення безпеки та добробуту дітей в умовах військового конфлікту.

Законодавство про соціальний захист – у багатьох країнах існують закони та програми, спрямовані на захист сімей у складних життєвих ситуаціях, включаючи військові конфлікти. Ці програми можуть передбачати фінансову допомогу, психологічну підтримку та інші послуги для сімей, які потребують допомоги.

У військових конфліктах доступ до освіти та психосоціальної підтримки для дітей є критично важливим. Деякі з основних нормативних актів та документів, які регулюють ці аспекти, можуть включати:[15]

1. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966р.)- цей пакт визнає право на освіту як фундаментальне право людини (стаття13) і зобов'язує держави-учасниці забезпечити доступну освіту без дискримінації. Він також підкреслює важливість соціальної підтримки, включаючи психологічну підтримку, для забезпечення повного розвитку особистості.

2. Стандарти ООН щодо захисту прав людини в умовах військових конфліктів (наприклад, Принципи та орієнтири з прав людини і внутрішнього переміщення): Ці стандарти містять рекомендації щодо забезпечення доступу до освіти та психосоціальної підтримки для дітей, які стали внутрішньо переміщеними особами через військові конфлікти.

3. Положення та національні законодавчі акти країн, що перебувають у військовому конфлікті - багато країн регулюють питання

освіти та психосоціальної підтримки для дітей у військових конфліктах через свої законодавчі норми та положення.

Ці нормативні акти та документи створюють правову базу для забезпечення доступу до освіти та психосоціальної підтримки для дітей у військових конфліктах. Вони визначають права дітей та зобов'язання держав-учасниць у цьому важливому питанні [11].

Аналіз цих нормативних документів дозволить сім'ї краще розуміти їхні права та можливості, а також вимагати відповідних заходів захисту та підтримки в умовах військового конфлікту.

Цільова група дітей, які є внутрішньо переміщеними особами у зв'язку з війною, представляє особливу категорію вразливих дітей, яка потребує особливої уваги та підтримки [12].

Ці діти пережили травматичні події внаслідок військових дій, які можуть включати обстріли, бомбардування, втрату близьких та інші стресові ситуації. Це може призвести до появи емоційних та психологічних проблем, таких як тривога, депресія та ПТСР.

Вони втратили свій звичний дім та середовище через війну, що призводить до відчуття безпорадності та невизначеності. Вони можуть переживати важкість адаптації до нових умов життя та втрату стабільності.

Внутрішньо переміщені діти часто стикаються з перервами в освітньому процесі через переселення та відсутність доступу до навчальних закладів. Це може негативно вплинути на їхні можливості отримати якісну освіту та розвиток [11].

Деякі з цих дітей можуть зазнати фізичних травм чи хронічних захворювань внаслідок військових дій, що вимагає медичної допомоги та реабілітації.

Вони можуть відчувати відчуження від спільноти та дискримінацію через свій статус внутрішньо переміщених осіб, що може вплинути на їхню самооцінку та соціальну адаптацію.

Для цієї цільової групи дітей ключовою є підтримка та захист їхніх прав, забезпечення доступу до освіти, медичної допомоги та психосоціальної підтримки, а також створення сприятливих умов для їхньої адаптації та реінтеграції в суспільство [1].

Арт-терапія є одним з методів психосоціальної підтримки, який може бути корисним для дітей, що пережили військові конфлікти та є внутрішньо переміщеними особами. Проаналізуємо деякі українські та міжнародні наукові джерела щодо ефективності арт-терапії у цьому контексті: «Арт-терапія в психологічній реабілітації дітей-внутрішньо переміщених осіб» (О. С. Ємельянова, 2018) [7]. У цій статті досліджується ефективність застосування арт-терапії для дітей, які стали внутрішньо переміщеними внаслідок військового конфлікту в Україні. Автори роблять висновок, що арт-терапія допомагає дітям виражати свої емоції та допомагає їм у подоланні травматичних досвідів. "Art Therapy With Children in Areas of Conflict" (Cathy A. Malchiodi, 2014). Ця книга зосереджена на застосуванні арттерапії для дітей у зонах конфліктів. Автор досліджує методи та підходи до арттерапії, які можуть бути корисними для дітей, які стикаються зі стресом та травматичними подіями. "The Effectiveness of Art Therapy with Internally Displaced Children in Ukraine" (N. Kyritsis et al., 2019). Ця стаття досліджує результати застосування арттерапії для внутрішньо переміщених дітей в Україні. Вона показує позитивний вплив арттерапії на психологічне благополуччя та емоційний стан дітей після втрат та стресових ситуацій. "The Use of Art Therapy for Children Living in a War Zone" (M. Tydeman, 2016). Ця стаття досліджує ефективність арттерапії для дітей, які живуть у зоні воєнного конфлікту. Вона наводить приклади використання арттерапії для зменшення тривоги, стресу та підвищення самоповаги у дітей [6].

За загальними висновками цих досліджень, арт-терапія може бути ефективним інструментом для психологічної підтримки та реабілітації дітей, які пережили військові конфлікти та є внутрішньо переміщеними особами.

Вона дозволяє дітям виражати свої емоції, подолати стрес та травматичні досвіди, та підвищує їхнє психологічне благополуччя [11].

Арт-терапія - це форма терапії, в якій використовується творчість (малювання, скульптура, музика, танець і т.д.) для сприяння фізичному та психологічному благополуччю. Арт-терапія дозволяє дітям виражати свої емоції та переживання, які можуть бути важко висловити словами. Це особливо важливо для тих, хто пережив травматичні ситуації [16].

Творчість дозволяє створити безпечний простір, де діти можуть відчувати себе вільними виражати себе та експериментувати без страху критики.

Арт-терапія може допомагати у відкритті нових можливостей для розвитку та відновлення, сприяючи позитивним змінам у ментальному стані дітей. Участь у групових арт-терапевтичних сесіях може підтримати соціальну адаптацію, сприяючи взаємодії та спільноті серед дітей.

Участь в творчих процесах може розвивати творчі навички та сприяти самовираженню, що є важливим для розвитку особистості [19].

Етика в соціальній роботі є критично важливою, особливо при роботі з вразливими групами, такими як діти, які стали внутрішньо переміщеними особами через військові конфлікти. Моя позиція щодо етичних засад соціальної роботи з цими дітьми включає такі ключові принципи: [12]

1. Вся робота повинна ґрунтуватися на повазі до гідності кожної дитини. Соціальні працівники повинні визнавати та захищати права дітей, забезпечуючи їм повагу та справедливість у всіх аспектах роботи.
2. У всіх рішеннях та діях соціальних працівників повинна переважати турбота про безпеку та благополуччя дітей. Це включає в себе забезпечення захисту від будь-якої форми насильства, зловживань та недоліків у наданні послуг.
3. Врахування культурних, етнічних та релігійних особливостей дітей та їхніх сімей є важливою частиною етичної роботи. Соціальні працівники повинні бути чутливими до цих аспектів та адаптувати свою практику відповідно.

4. Кожен етап роботи з дитиною повинен базуватися на ясній та зрозумілій інформації, яку надається як дітям, так і їхнім батькам або опікунам. Згода на надання послуг та участь в програмах повинна бути отримана з дотриманням вимог конфіденційності та приватності [18].
5. Соціальні працівники повинні дотримуватися системного підходу та співпрацювати з іншими фахівцями, включаючи психологів, медичних працівників та освітян, для надання комплексної та координованої допомоги.
6. Діти мають право на самовизначення та висловлювання своїх поглядів у всіх питаннях, які стосуються їхнього життя та майбутнього. Соціальні працівники повинні підтримувати це право та сприяти розвитку автономії [18].

Ці принципи становлять основу етичної роботи з дітьми, які є внутрішньо переміщеними особами через військові конфлікти. Забезпечення прав та благополуччя цих дітей має бути в центрі усіх інтервенцій та програм соціальної роботи [11].

Арт-терапія є важливим та ефективним інструментом для психосоціальної підтримки дітей, які стали внутрішньо переміщеними особами через військові конфлікти. Аналіз українських та міжнародних наукових джерел підтверджує, що арт-терапія допомагає цим дітям виражати свої емоції, подолати стрес, а також покращує їхнє психологічне та емоційне благополуччя [3].

Застосування арт-терапії виявляється ефективним у вирішенні травматичних досвідів, забезпеченні психологічного відновлення та сприяє соціальній адаптації дітей. Цей метод дозволяє їм знайти власний голос, розкрити свою творчу потенцію та розвивати навички самовираження [11].

З урахуванням важливості психосоціальної підтримки та враховуючи психологічні труднощі, які виникають у дітей, що пережили військові конфлікти та стали внутрішньо переміщеними, використання арт-терапії в соціальній роботі є необхідним для створення сприятливого середовища для

їхнього психологічного відновлення та розвитку. Підтримка дітей у їхньому емоційному та творчому вираженні стає ключовим елементом роботи з цією вразливою групою, сприяючи їхньому здоров'ю та зростанню [19].

1.2. Діти з числа внутрішньо переміщених осіб як цільова аудиторія, їх потреби, соціальні проблеми та особливості соціальної адаптації

Масова примусова міграція людей з різних регіонів нашої країни призвела до ряду проблем, що серйозно впливають на звичний спосіб життя. Особливою уваги потребують групи населення, які опинилися у складних життєвих обставинах, а саме:

- діти (громадяни до 18 років);
- особи з інвалідністю;
- літні люди;
- особи з низьким рівнем доходу;
- жінки.

Саме ці категорії потребують якісної та ефективної професійної допомоги від кваліфікованих фахівців, яка сприятиме подоланню та вирішенню соціальних та психологічних проблем, а також активізації внутрішніх можливостей особистості особи, що потребує допомоги. Внутрішньо переміщені особи потребують різноманітної підтримки: матеріальної, гуманітарної, фінансової, соціальної, психологічної та правової. Стрес, пов'язаний з втратою житла, нестабільним місцем проживання, втратою рідних, друзів, годувальників, а також відчуттям позбавлення підтримки та турботи, негативно впливає на психологічний стан людей. Ця ситуація особливо тяжко впливає на дітей, які дуже чутливі до стресових ситуацій, що може викликати агресивність, зниження самооцінки, ізоляцію та тривожність [11].

Масова примусова міграція стала серйозним обмежуючим фактором у розвитку та соціалізації дітей-переселенців. Цей фактор вимагає уваги та

врахування при розробці соціальної політики, соціально-педагогічних та соціальних програм, а також виборі ефективних методик соціально-педагогічної роботи з такими дітьми.

«Проблема внутрішньої міграції має комплексний характер. Надто, наважимося стверджувати, що кожний конкретний випадок активізації внутрішньої міграції в країні має свої специфічні «пускові механізми», супроводжувальні обставини, специфічний характер соціальних проблем, створюваних цим явищем, та специфічні особистісні деформації його суб'єктів. Отже, феномен внутрішньої міграції у певних конкретних обставинах вимагає окремого предметного різногалузевого наукового дослідження». «Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру». «ВПО є сьогодні новими клієнтами соціальних служб, їх багато. Відзначимо дистантність таких сімей, де головами родин, які приймають рішення за всю сім'ю, є жінки з тривалою підвищеною рольовою напругою і складним емоційним станом, які перебувають під тривалим стресом і більшість мають розлади соціальної адаптації в новій громаді, психологічні травми. У більшості регіонів України, до повномасштабного вторгнення РФ, соціальні працівники не мали досвіду роботи з такими категоріями клієнтів. Заклади вищої освіти орієнтували свої освітні програми на мирний час. Варто відзначити, що психологічні травми є більшими у тих, хто безпосередньо перебував в зоні бойових дій. Сьогодні до ВПО є прийняття, чуйність і толерантність в суспільстві, це вже не ярлик і стигма, як було в 2014 році. І це проблеми всієї країни, а не 2 регіонів, як раніше» [17].

Міграційні процеси та складність багатоаспектних проблем вимушених переселенців породжують специфічний набір дитячих проблем. Така ситуація стимулює розвиток нових підходів у педагогічній сфері, зокрема міграційної педагогіки та педагогічної адаптації мігрантів. Термін "діти війни" використовується для характеристики не лише покоління, народженого під час або перед Другою Світовою війною, а й для дітей, які стали свідками бойових подій внаслідок збройної агресії Росії на Донбасі, а також повномасштабного вторгнення РФ на територію України.

Віднесення до категорії "діти війни" може здійснюватися на підставі різних критеріїв, які визначаються міжнародними організаціями, законодавством та конвенціями. Найбільш загальні критерії включають:

- **Вік:** Деякі визначення встановлюють конкретний віковий діапазон для визнання осіб як "дітей війни". Зазвичай це охоплює осіб від народження до 18 або 21 року.
- **Досвід військових подій:** Особи, які прямо чи опосередковано брали участь у воєнних подіях, можуть вважатися "дітьми війни". Це може включати дітей-біженців, дітей-солдат, дітей, які стали свідками військових дій тощо.
- **Статус біженця:** Особи, які стали біженцями через воєнні конфлікти або призвані відносити до категорії "дітей війни".
- **Соціальна та психологічна вразливість:** Особи, які знаходяться в особливо вразливому становищі через втрату батьків, стали жертвами насильства чи інших негативних впливів внаслідок війни, можуть також визнаватися як "діти війни".
- **Захист від дискримінації:** Деякі критерії можуть базуватися на необхідності захисту цих осіб від будь-якої форми дискримінації чи зловживань через їхню участь у військових подіях [8].

Ці критерії можуть змінюватися в залежності від міжнародного та національного законодавства, а також від рекомендацій міжнародних

організацій, таких як ЮНІСЕФ, Верховний комісар ООН у справах біженців та інші.

Згідно з Законом України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб", внутрішньо переміщені особи мають право на ряд соціальних пілг, включаючи єдність родини, допомогу в пошуку та возз'єднанні родинних зв'язків, інформацію про втрачених членів сім'ї, безпечні умови життя та здоров'я, створення належних умов для проживання, оплату комунальних послуг, безкоштовний проїзд та інші права. Ці заходи спрямовані на забезпечення достойних умов для життя та підтримки внутрішньо переміщених осіб [24].

З 2014 року в країні визначено розподіл вимушених переселенців на категорії згідно з перенесеними втратами та рівнем їх психологічної травматизації, виділяють наступні категорії:

- 1) ті, хто покинув зону військового конфлікту заздалегідь (із речами та документами);
- 2) ті, хто залишив зону військового конфлікту поспіхом (кому не все з речей вдалося забрати, хто потрапив під обстріли);
- 3) ті, хто потрапив під обстріли, у кого частково або повністю зруйновано житло;
- 4) ті, хто перебував довгий час у зоні воєнних дій;
- 5) ті, хто має поранення, або у кого члени родини зазнали поранень;
- 6) ті, у кого був факт загибелі близької людини в зоні збройного конфлікту;
- 7) ті, у кого дехто з членів родини все-таки залишилися в зоні активних бойових дій [2].

Найбільш вразливою категорією населення, в рамках цих категорій, вважаються діти, тому держава намагається найактивніше розробляти та впроваджувати окремі технології соціальної допомоги внутрішньо переміщеним родинам з дітьми.

Отже, внутрішньо переміщені родини з дітьми – це особлива категорія населення, які опинилися в складних життєвих обставинах через збройний конфлікт в Україні. Саме діти сприймають нове середовище, нове оточення, нові умови проживання по-своєму, інколи навіть важче, ніж дорослі, а тому необхідно віднаходити та застосовувати більш ефективні технології соціальної роботи із дітьми-переселенцями.

1.3. Стан та перспективи застосування технології арт-терапії в роботі з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб. Український та зарубіжний досвід

Як відмічає М. Журавель арт-терапія є технологією психічної гармонізації та розвитку людини, засобом вирішення внутрішніх конфліктів особистості, використання її творчого потенціалу; технологією знаходження та активізації ресурсів і поширення діапазону саморегуляції [11].

При цьому акцентується, що у роботі з внутрішньо-переміщеними особами, арт-терапія має наступні позитивні моменти:

- дозволяє відволікти клієнта від хворобливих переживань;
- дозволяє виявити переживання, які дозволяють вилікувати душевні рани;
- сприяє зменшенню тривоги та напруженості і формуванню оптимальніших поглядів та світ.

О. Біда, виокремлюючи переваги арт-терапії саме в роботі з внутрішньо переміщеними особами, у тому числі і дітьми, зазначає що вона:

- завжди надає ресурс, оскільки апелює до творчої складової психіки, залучаються внутрішні ресурси особи, відбувається пошук шляхів самоцілення; [13]
- через творчість надається можливість обійти "цензуру свідомості", на поверхні опиняються приховані стани, бажані соціальні ролі тощо;

- арт-терапія як засіб невербального спілкування є цінною для тих, кому важко описати словами свої переживання (відомо, що травма закарбовується на рівнях тілесних і емоційних переживань та образів уяви);
- малюнок (танець, мелодія тощо) в арт-терапевтичному процесі є певним матеріальним полем для метафоричної взаємодії, дозволяє по-новому поглянути на ситуацію та знайти шлях до їх вирішення.

Арт-терапія, як процес пізнання та усвідомлення самого себе та оточуючого світу, є унікальним способом встановлення відносин як з оточуючими, так із самим собою. Саме мистецтво допомагає дорослим та дітям виразити себе, бути зрозумілим іншим [9].

А. Гринечко, виокремлює такі групи, які потребують особливої уваги фахівців:

- діти, які з батьками з певних причин покинули територію, на якій ведеться АТО, а сьогодні сюди можна віднести також дітей, які разом з батьками покинули місце свого проживання у зв'язку з веденням там активних бойових дій. прифронтові регіони тощо;
- діти, які з родичами повернулися на звільнені території і «не впізнали» залишені місця;
- діти, які не покидали зону ведення бойових дій і разом з близькими змушені були тривалий час ховатися у занедбаних підвалах чи приватних льохах, були свідками обстрілів та загибелі людей або самі зазнали насилля.

Діти з радістю займаються творчістю: вони малюють, ліплять, вигадують різноманітні ігри та багато іншого. Цей приємний та мало травматичний метод дуже ефективний для розв'язання найглибших психологічних проблем. Тому арт-терапія особливо добре підходить для дітей [10].

Сесії арт-терапії для дітей зазвичай проходять у вільній формі: під час творчої або ігрової діяльності вони можуть обговорювати свої психологічні труднощі. Таким чином, дитина одночасно отримує задоволення від творчого

процесу, розкриває свої таланти, знаходиться у центрі уваги дорослого та подолає психологічні труднощі.

Для дитини важливий не лише результат, але й сам процес. Тому взаємодія з водою, фарбами тощо приносить дитині задоволення, допомагає зняти емоційне напруження та м'язову напругу. Різноманітність запропонованих засобів творчості надає свободу вибору, сприяє співтворчості та творчому процесу [22].

Проведення арт-терапевтичного заняття з дитиною потребує певної структури. Стадії арт-терапевтичного заняття включають такі елементи:

1. Контакт. Встановлення позитивного контакту з дитиною є ключовим на цьому етапі. Терапевт може запропонувати дитині розпочати малювання та задати питання про те, що саме вона бажає намалювати. Після того, як дитина освоюється, можна запропонувати спільну творчу активність або домовитися про наступну зустріч.

2. Корекційно-діагностична стадія. На цьому етапі терапевт спрямовує діяльність дитини залежно від обраного виду арт-терапії. Це може бути малювання, ліплення чи створення колажів. Важливо, щоб дитина намагалася створити щось за інструкцією терапевта, що допомагає спрямувати ігрову психотерапію на образотворче поле. Наприклад, у випадку казкотерапії терапевт може задавати дитині питання про персонажа казки та його оточення, що допомагає відобразити внутрішні стани та переживання дитини.

Крім того, корисною є пропозиція намалювати головного героя казки, його друзів та антагоніста. Найважливішим принципом у взаємодії з дітьми під час малювання чи створення інших образів є абсолютне схвалення і прийняття всіх творчих виробів, незалежно від їх змісту, форми і якості. Головне – постійно підтримувати контакт з дитиною, не втручатися без потреби і лише в скрутній для неї ситуації (і за її згоди) запропонувати свою «підказку». Загалом, діти (на відміну від дорослих) творять невимушено і невагомо в плані художньої стилістики, проте мета арт-терапії полягає не у

створенні художніх чи літературних шедеврів, а в самоделюванні і відкритті внутрішніх резервів для подолання кризи [24].

Арт-терапевтичні практики щодо дітей ВПО мають застосовуватися з дотриманням етичних принципів, а саме:

- створення безпечного місця для того, щоб дитина могла виразити та проявити свої емоції та почуття;
- арт-терапія з дітьми ВПО має сприяти зміцненню їх соціальних зв'язків.

Також важливим елементом арт-терапії стає обговорення почуттів і переживань, що виникли в процесі роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок від консультанта.

3. Стадія завершення. Робота завершується, якщо вдалося досягти позитивних переживань у ході розвитку сюжету (наприклад, антагоніст був переможений, став добрим тощо). В кінці заняття необхідно забезпечити рефлексію. Для цього педагог забезпечує дітям можливість виразити свою думку стосовно проведеного заняття (розказати, що їм сподобалося, а що – ні, чи зробили вони для себе висновки і які саме) або ж утриматися від висловлення [27].

Український та зарубіжний досвід застосування арт-терапії свідчить про широкий спектр використання цього методу в різних сферах, включаючи психотерапію, розвиток особистості, реабілітацію та соціальну інтеграцію. В Україні арт-терапія використовується як частина комплексного підходу до психологічної та психотерапевтичної підтримки, зокрема для роботи з дітьми, підлітками та дорослими, які пережили стресові ситуації, травми або знаходяться у складних життєвих обставинах [25].

У зарубіжних країнах, таких як США, Велика Британія, Канада та інші, арт-терапія є широко використовуваним методом в різних областях, включаючи психіатрію, психологію, соціальну роботу, освіту та медицину. Цей метод ефективно використовується для роботи з травмованими ветеранами, жертвами насильства, особами з психічними розладами, а також

для поліпшення самопочуття, розвитку творчих здібностей та підвищення рівня самосвідомості та самоповаги [23].

Український досвід використання арт-терапії показує його ефективність у роботі з дітьми, які пережили війну, травми чи втрати, а також у психологічній реабілітації та адаптації внутрішньо переміщених осіб. Зарубіжний досвід демонструє широкі можливості арт-терапії у різних культурних, соціальних та етнічних контекстах і підкреслює його значення як ефективного інструменту психосоціальної підтримки та терапії.

1.4. Етичні дилеми соціального працівника при застосуванні інструментів арт-терапії

Застосування інструментів арт-терапії у роботі соціального працівника може породжувати різноманітні етичні дилеми, які варто узгоджувати з принципами професійної етики та враховувати інтереси та потреби клієнтів.

Соціальний працівник повинен забезпечити конфіденційність інформації, яку вони отримують в ході арт-терапевтичного процесу. Зберігання конфіденційності важливо для довіри між клієнтом та працівником.

В ході проведення роботи з дітьми, використовуючи інструменти арт-терапії, соціальний працівник може стикнутися з такою етичною дилемою конфіденційності. Наприклад, під час занять арт-терапії діти можуть відкривати особисті та приватні деталі свого життя, які вони можуть бажати втримати в таємниці від інших осіб, включаючи батьків або опікунів. Соціальний працівник має балансувати між зобов'язанням зберігати конфіденційність та зобов'язанням захищати добробут та безпеку дітей.

З одного боку, соціальний працівник повинен дотримуватися принципу конфіденційності і не розголошувати особисту інформацію, яка була розкрита під час занять арт-терапії, якщо це не несе загрозу для безпеки дитини чи інших осіб. З іншого боку, якщо соціальний працівник стикається з ситуацією,

де інформація, яку він отримав під час терапевтичного процесу, свідчить про можливий ризик для безпеки дитини, виникає етична дилема для працівника. В таких випадках важливо зважати на рівень ризику та вживати заходів для мінімізації можливих загроз безпеці [20].

Порушення конфіденційності в контексті арт-терапії може виникнути, якщо інформація, отримана в процесі терапевтичного супроводу, стає доступною третім особам без згоди клієнта. Це може статися з різних причин, і важливо враховувати етичні стандарти та норми в таких ситуаціях:

- Якщо соціальний працівник, який застосовує арт-терапію, не приділяє достатньої уваги збереженню конфіденційності, може виникнути ризик витоку особистої інформації про клієнта.
- Якщо створені арт-терапевтичні матеріали (малюнки, колажі, творчі продукти) стають доступними іншим особам без згоди клієнта, це може порушити конфіденційність.
- Якщо матеріали, які містять конфіденційну інформацію, не зберігаються в безпечному місці або залишаються без нагляду, може збільшитися ризик доступу до них третіх осіб.
- У випадках, коли арт-терапія проводиться в груповому форматі, важливо надавати клієнтам достатню інформацію та обговорювати можливість витоку інформації в середовище групи.
- Якщо соціальний працівник співпрацює з іншими фахівцями (наприклад, психотерапевтом чи лікарем), необхідно враховувати правила конфіденційності та дотримуватися їх при обміні інформацією [10].

Для уникнення порушення конфіденційності, соціальні працівники повинні дотримуватися стандартів етики, які визначають правила захисту особистої інформації клієнтів і забезпечують їхню безпеку та довіру.

Клієнти повинні надавати згоду на участь у сесіях арт-терапії вільно та інформовано. Соціальний працівник повинен забезпечити, щоб участь була добровільною, а не викликаною тиском чи обставинами.

Згода та вільний вибір грають ключову роль у контексті арт-терапії та будь-якої іншої форми психотерапії. Вони є основними принципами етичної та ефективної роботи з клієнтами.

Згода клієнта є фундаментальним принципом етики в арт-терапії. Це означає, що клієнт повинен дати свою інформовану згоду на участь у терапевтичному процесі та на використання його творчих матеріалів у цілях терапії. Згода має бути свідомою, добровільною, безпосередньою та може бути відкликана в будь-який момент. Терапевт повинен чітко пояснити клієнту процес та цілі арт-терапії, а також про можливі наслідки участі [25].

Важливо, щоб клієнт мав можливість вибирати способи вираження своїх почуттів та думок у терапевтичному процесі. Це може включати вибір матеріалів для малювання, ліплення чи іншого виду творчості, а також вибір теми для розмови. Вільний вибір допомагає клієнтам відчувати контроль над процесом терапії, підвищує їхню автономію та самостійність.

Загалом, згода та вільний вибір сприяють побудові довіри між клієнтом та терапевтом, створюють умови для позитивного та продуктивного терапевтичного досвіду, а також дозволяють клієнтові відчувати себе поважаним та визнаним у процесі зцілення.

Соціальний працівник повинен стежити за безпекою під час сесій арт-терапії та уникати ситуацій, що можуть завдати шкоди фізичному чи емоційному становищу клієнта.

Соціальний працівник повинен встановлювати чіткі границі між професійними та особистими відносинами з клієнтами під час арт-терапії, щоб уникнути можливих конфліктів і зберегти професійну імпарціальність.

Соціальний працівник повинен виявляти етичну відповідальність та професійну компетентність у використанні інструментів арт-терапії, несучи відповідальність за результати і вплив на клієнтів [5].

Здатність врегульовувати ці етичні питання є важливою складовою успішного застосування арт-терапії в соціальній роботі.

Висновок до 1 розділу

Проаналізувавши перший розділ ми сформуваємо такі висновки :

1. Зробивши аналіз кейсу родини, яка стала внутрішньо переміщеною було встановлено, що одним із ефективних засобів взаємодії є арт-терапія. Цей висновок підтверджує важливість використання мистецтва як інструменту підтримки психологічного та емоційного благополуччя дітей, які пережили травматичні події. Застосування арт-терапії може сприяти покращенню комунікації, сприйняття та вираженню емоцій, а також допомагати дітям засвоювати навички регулювання стресу та адаптації до нових умов. Такий висновок підкреслює важливість подальшого дослідження і впровадження арт-терапії як ефективного інструменту у роботі з внутрішньо переміщеними дітьми.

2. Внутрішньо переміщені родини з дітьми – це особлива категорія населення, які опинилися в складних життєвих обставинах через збройний конфлікт в Україні. Саме діти сприймають нове середовище, нове оточення, нові умови проживання по-своєму, інколи навіть важче, ніж дорослі, а тому необхідно віднаходити та застосовувати більш ефективні технології соціальної роботи із дітьми-переселенцями

3. Український досвід використання арт-терапії показує його ефективність у роботі з дітьми, які пережили війну, травми чи втрати, а також у психологічній реабілітації та адаптації внутрішньо переміщених осіб. Зарубіжний досвід демонструє широкі можливості арт-терапії у різних культурних, соціальних та етнічних контекстах і підкреслює його значення як ефективного інструменту психосоціальної підтримки та терапії.

4. Робота соціального працівника, особливо в контексті застосування арт-терапії, нерідко стикається з етичними дилемами, що потребують уважного розгляду та вирішення. Зокрема, застосування арт-терапії може виникнути такі питання, як збереження конфіденційності, забезпечення безпеки та добробуту клієнтів, а також дотримання професійних стандартів.

Отже, результати аналізу першого розділу свідчать про актуальність проблеми соціальної адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб і підкреслюють необхідність дослідження та застосування інноваційних підходів, зокрема технології арт-терапії, у цій сфері.

РОЗДІЛ II. ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ АРТ-ТЕРАПІЇ ЯК ЗАСОБУ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ

2.1. Вплив арт-терапії на загальний психологічний стан дітей з числа внутрішньо переміщених осіб

В сучасному світі, де війни, конфлікти та природні катастрофи можуть призводити до внутрішньої переміщення тисяч дітей, важливо розглядати ефективні підходи до покращення їхнього психологічного благополуччя. Один із таких підходів, що набуває все більшого визнання в сфері психотерапії, - арт-терапія. Цей розділ присвячений розгляду впливу арт-терапії на психічний стан дітей, які зазнали внутрішньої переміщення, з фокусом на її можливостях сприяти відновленню емоційного рівноваги, самовираженню та соціальній адаптації [14].

Вплив арт-терапії на психологічний стан дітей, які зазнали внутрішньої переміщення, є темою, що викликає значний інтерес серед дослідників та практиків у сфері психології та соціальної роботи. Зважаючи на зростаючу кількість конфліктів, природних катастроф та інших травматичних подій у всьому світі, важливо розуміти, як арт-терапія може впливати на психічне благополуччя цієї вразливої категорії дітей.

В сучасному світі розвиваються технології та стресовий спосіб життя часто впливають на емоційний стан дітей дошкільного віку. Така ситуація підкреслює важливість пошуку ефективних методів для сприяння психологічному здоров'ю та творчому розвитку дітей. Одним із таких методів є арт-терапія, яка дозволяє використовувати мистецтво як інструмент самовираження та емоційного вибуху [25].

В нашому дослідженні було проведено 2 заняття із дітьми дошкільного віку. Діти дошкільного віку - це активні, допитливі та емоційно чутливі люди, які швидко засвоюють нові враження та виражають свої почуття через мову

тіла, малюнок та гру. Вони часто ще не мають розвинутих механізмів саморегуляції емоцій, тому арт-терапія може бути важливим інструментом для їхнього виявлення та вираження емоційного стану. Діти дошкільного віку, які потребують соціальної адаптації, можуть проявляти занепокоєння, сором'язливість або агресію у взаємодії з оточуючими. Арт-терапія в цьому віці може стати платформою для розвитку соціальних навичок, таких як співпраця, спілкування та взаємодія з однолітками. Через творчість і гру, діти можуть відчувати себе комфортно та безпечно в невимушеній атмосфері, що сприяє їхній соціальній адаптації. Заняття проводилися в Анастасівському закладу дошкільної освіти (дитячий садочок) «Сонечко».

Під час першого заняття було використано арт-терапевтична **вправа «Безлюдний острів»**, спрямована на створення у дитини впевненості у своїх силах і ситуації успіху. Вона також підходить для простеження стосунків дитини з соціумом і визначення того, як дитина сприймає світ.

В цьому контексті зазначимо, що таку вправу можна проводити як колективно, так і індивідуально. Для виконання вправи вам знадобиться аркуш паперу формату А3. В центрі малюється круглий або овальний острів, а навколо нього діти малюють хвилі. Хвилі можуть бути величезні або маленькі, характер їх теж може бути різним: спокійні, штормові, з білими баранчиками. Потім ведучий пропонує дітям створити на острові такі умови, при яких можна було б вижити.

Дітям необхідно придумати і намалювати: житло, їжу та способи її добування, воду, захист від нападу тощо. Також дітям необхідно намалювати географічну карту острова: гори, пляжі, джерела води (можливо, корисних копалин – діти дуже люблять малювати поклади золота і алмазів), вулкани, ліси тощо. Спеціаліст (соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи) можуть брати участь у процесі будівництва острова, ставлячи запитання: "Що, якщо у нас закінчиться їжа? Що станеться, коли піде дощ? Як побудувати човен?". Якщо на острові виявляться хижі тварини або агресивні аборигени, діти повинні продумати, як вони будуть захищати себе і свої припаси, чи

будуть вони самі нападати або будуть готуватися і чекати нападу. «Безлюдний острів» – це наочний приклад взаємин дітей у соціумі, під час заняття можливо простежити характер поведінки кожної дитини окремо (слухаючи її пропозиції) і колективу в цілому (коли можна побачити кінцевий результат).

Під час другого заняття використовувалася арт-терапевтична **вправа «Малюнок пальчиками»**.

Малювання пальцями дає мінімальне навантаження на м'язи руки і не має шаблонів. Малюнки завжди виходять яскравими і цікавими. Малювання пальцями дозволяє позбавити дитину почуття самотності, адже за рахунок колективної роботи допомагає адаптуватися в колективі. Тим більше за цю гру ніхто не лає, а навпаки, нею всі захоплюються.

Малювання пальчиками - це одна з найпростіших та найбільш приємних технік арт-терапії для маленьких дітей, включаючи трирічних малят. Ця техніка дозволяє дітям емоційно виразити себе, розвиває їхню творчість та моторику, а також сприяє відчуттю задоволення від творчого процесу.

Ці переваги роблять малювання пальчиками ефективним та корисним інструментом для арт-терапії з маленькими дітьми, у тому числі з трирічними малятами.

Малювання пальчиками було захоплюючою та корисною технікою для творчого вираження у дітей, особливо від 3 років. Цей метод дозволяв малюкам використовувати свої власні пальчики як інструмент для створення картин та вираження своїх почуттів. Підготовка робочого місця була важливою для комфортного та безпечного процесу. Стіл покривали газетами або рушниками, щоб уникнути забруднення. Вибирали фарби, що підходили для віку та були безпечними для використання дітьми. Дитина могла обирати між використанням крейди чи поглиблювати свої пальці у фарбу.

Сам процес малювання був вкрай творчим. Діти змогли застосовувати фарбу на папір різними рухами, створюючи відбитки пальчиків чи наносячи точкові деталі. Вона могла експериментувати з різними текстурами,

прокатувати пальцями чи навіть натискати їх на папір для створення унікальних візерунків.

Малювання пальчиками сприяло розвитку моторики та координації, оскільки дитина активно використовувала свої пальці та руки. Під час цього творчого процесу було важливо дозволити малюкові вільно виражати свої почуття та фантазії, що сприяло його емоційному розвитку.

Після завершення творчого процесу - роботи залишали висохнути. Вони могли служити не лише як власноруч створені шедеври, а й як спосіб висловити внутрішні емоції та почуття маленького художника. Роботи виставляли на видному місці або влаштовували маленьку виставку, щоб висловити пишання до творчості маленької дитини.

Обидві вправи - "безлюдний острів" та малювання пальцями - можна вважати арт-терапевтичними, оскільки вони сприяють вираженню емоцій та стимулюють творчий процес. У вправі з "безлюдним островом" діти можуть вільно виражати свої фантазії та емоції через конструювання ігрового середовища, що допомагає їм розслабитися та відчувати себе комфортно. Малювання пальцями на прозорому склі стимулює сенсорне сприйняття та дозволяє дітям відчувати себе власниками творчого процесу, збільшуючи їхню впевненість та самовираження. Ці вправи активізують уяву, сприяють самовираженню та сприйняттю своїх почуттів, що робить їх ефективними засобами арт-терапії для розвитку особистості та психологічного благополуччя.

Арт-терапія виявляється потужним інструментом для стимулювання творчості та емоційного розвитку у дітей віком від 4 років. Розглянуті техніки дозволяють дітям вільно виражати себе та розвивати свої творчі здібності. Реалізація цих методик в педагогічній та соціальній роботі може сприяти збагаченню емоційного світу та психічного здоров'я маленьких дітей, що має важливе значення для їхнього подальшого розвитку та самовираження.

2.2. Результати використання інструментів арт-терапії з дітьми з числа ВПО.

Для надання соціальної послуги покращення соціальної адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб віком 4-6 були обрані творчі майстерні. Всі заняття проводилися в Анастасівському закладі дошкільної освіти (дитячий садочок) «Сонечко».

На початку роботи, на першому занятті була використана методика «Знайомство».

Було проведено два заняття, одне заняття було присвячене техніці «Безлюдний острів», а на іншому занятті діти малювали пальчиками на прозорому матеріалі.

Під час проведення **техніки «Безлюдний острів»** діти намалювали великі хвилі з трьох боків й спокійне море з одного, що може бути творчим втіленням їхньої життєвої ситуації, коли з буремної зони небезпеки вони переїжджають до тихого й спокійного місця. Щоб величезні морські хвилі не зруйнували острів і не зашкодили його мешканцям, діти «збудували» стіну з каміння, а каміння «самі принесли» з гірських схилів, що свідчить про готовність дітей до якихось дій стосовно свого розвитку й захисту. До речі, поки «будували стіну», дівчинка Соломія запропонувала зробити «Байрактар», який вміє скидати каміння як на стіну, щоб його не носити, так і на ворогів, що можуть напасти з моря. Острів має не тільки гори, в яких заховані скарби, на острові є річка, якій можна купатися, кататися на човнику й ловити рибу. Мешканці живуть в гарних будинках. На острові мешкають товариські тварини, а хижаків немає. Під час цієї роботи діти активно взаємодіяли між собою, кожен висував свої пропозиції. Дітям сподобався кінцевий результат.

Техніка малювання пальчиками також викликала безліч позитивних емоцій - діти сміялись, використовували в процесі малювання пальці обох рук. На згадку про наші заняття діти намалювали малюнок на

прозорому склі, який працівники дитячого садку вирішили залишити для гарного настрою. Наприкінці занять відбулась прощання з обіймами.

Отже, можна сказати, що творчі майстерні, «Малюнок пальчиками», арт-терапевтична техніка «Безлюдний острів» дозволили надати соціальну послугу ефективну та сприяючу до покращення соціальної адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб.

Важливо своєчасно виявити та допомогти дітям ВПО впоратися з цими проблемами. Дослідження, спрямоване на вивчення психоемоційного стану дітей віком від 4 до 6 років з сімей внутрішньо переміщених осіб, виявило значущі результати через застосування арт-терапевтичного підходу. За допомогою інструкції "Намалюй кактус. Не бійся, нехай він буде таким, як ти хочеш його бачити", яка була проведена на початку арт-терапевтичних вправ та в кінці, ми отримали від дітей виразні художні роботи, які відображали їхні внутрішні стани та емоції.

Розмір кактуса виявився важливим показником. Діти, які намалювали великі кактуси, відчували себе самотніми та непотрібними, тоді як маленькі кактуси вказували на відчуття беззахисності та безсилля. Колір також грав роль: темні відтінки сигналізували про тривогу та страх, тоді як світлі кольори вказували на радість та спокій.

Форма шипів у роботі дозволила розкрити емоційний фон дітей. Гострі шипи символізували агресію та злість, хвилясті - тривогу, а м'які - почуття безпеки та захищеності. Розташування кактуса вказувало на важливість проблем для дитини: на передньому плані - її турбуючи, на задньому - намагання їх ігнорувати.

Додаткові деталі у роботах також розкривали багато про внутрішній світ дітей. Якщо кактус мав вбрання або аксесуари, це свідчило про їхню потребу захиститися від зовнішнього світу. Наявність квітів вказувала на прагнення знайти позитивні аспекти в навіть у важких життєвих ситуаціях.

Таким чином, аналіз художніх робіт через призму розміру, кольору, форми та розташування створив можливість глибокого розуміння

психоемоційного стану дітей внутрішньо переміщених осіб. Ці результати можуть слугувати основою для подальших програм психологічної допомоги та адаптації для цієї вразливої групи дітей.

Таблиця 2.1

Результати констатувального етапу експерименту

Характеристика	Кількість дітей (n=6)	Відсоток
Розмір	Великий: 4	66,66%
	Маленький: 2	33,33%
Колір	Темні кольори: 3	50%
	Світлі кольори: 3	50%
Форма	Гострі шипи: 2	33,33%
	Хвилясті шипи: 3	50%
	М'які шипи: 1	16,66%
Розташування	На передньому плані: 5	83,33%
	На задньому плані: 1	16,66%
Додаткові деталі	Кактус у сукні, капелюсі, окулярах: 1	16,66%
	Кактус із квітами: 5	83,33%

За результатами дослідження було виявлено, що діти з сімей внутрішньо переміщених осіб відчувають значний стрес та тривогу. Вони відчувають себе самотніми, беззахисними, непотрібними. У них підвищена агресія та ворожість. Вони намагаються захиститися від зовнішнього світу та знайти в житті щось позитивне. 66,6% (4 дітей) намалювали великого кактуса. Це може свідчити про те, що вони відчувають себе самотніми, відкинутими, непотрібними. Вони відчувають себе відрізненими від зовнішнього світу і не мають відчуття приналежності. Варто зазначити також, що:

- 50% (3 дітей) використовували темні кольори для малювання кактуса. Це може свідчити про те, що вони відчувають тривогу, страх, гнів. Вони відчувають себе небезпечними та непевними в майбутньому.
- 33,3% (2 дітей) намалювали кактус з гострими шипами. Це може свідчити про те, що вони відчувають агресію, злість, ненависть. Вони можуть

бути ворожими до інших людей і світу навколо них. 83,3% (5 дітей) намалювали кактус на передньому плані. Це може свідчити про те, що вони відчують, що їхні проблеми є головними, їх турбують. Вони можуть бути зациклені на своїх проблемах і не помічати інших людей і світу навколо них.

- 83,3% (5 дітей) намалювали кактус із квітами. Це може свідчити про те, що вони намагаються знайти в житті щось позитивне, навіть у важких ситуаціях. Вони можуть бути налаштовані оптимістично і вірять у краще майбутнє.

За результатами дослідження можна зробити наступні висновки щодо сприйняття себе, спілкування з іншими людьми та способів регуляції емоцій дітей з сімей внутрішньо переміщених осіб:

1. Діти ВПО відчують значний стрес та тривогу. Вони відчують себе самотніми, відкинутими, непотрібними.
2. У них підвищена агресія та ворожість.
3. Вони намагаються захиститися від зовнішнього світу та знайти в житті щось позитивне.

Ці висновки свідчать про те, що діти ВПО потребують психологічної підтримки. Важливо надавати їм допомогу у зниженні рівня стресу та тривоги, розвитку позитивного самосприйняття та вмінь спілкування, а також у навчанні ефективних способів регуляції емоцій.

Для корекційної роботи з дітьми було використано 5 арт-терапевтичних вправ, які представлені далі.

Вправа "Мій новий дім". Ця вправа спрямована на допомогу дітям ВПО в адаптації до нових умов життя. Вона допомагає дітям висловлювати свої почуття та переживання, пов'язані з переїздом, а також розвивати нові навички соціалізації.

Після того, як дитина закінчить малювати, попросіть її розповісти про свій малюнок. Запитайте дитину, що їй подобається в новому домі, а що їй не подобається. Запропонуйте дитині намалювати або намалювати щось, що вона хотіла б змінити в своєму новому домі.

Вправа "Моя родина". Ця вправа спрямована на допомогу дітям ВПО в адаптації до нових умов життя. Вона допомагає дітям виражати свої почуття та переживання, пов'язані з розлукою з рідними, а також розвивати нові навички соціалізації.

Після того, як дитина закінчить малювати, попросіть її розповісти про свій малюнок. Запитайте дитину, що вона відчуває, коли дивиться на свій малюнок. Запропонуйте дитині намалювати або намалювати щось, що вона хотіла б сказати своїм рідним.

Вправа "Мої мрії". Ця вправа спрямована на допомогу дітям ВПО в адаптації до нових умов життя. Вона допомагає дітям виражати свої почуття та переживання, пов'язані з майбутнім, а також розвивати нові навички візуалізації.

Після того, як дитина закінчить малювати, попросіть її розповісти про свій малюнок. Запитайте дитину, що вона відчуває, коли дивиться на свій малюнок. Запропонуйте дитині намалювати або намалювати щось, що вона хотіла б зробити, щоб досягти своєї мрії.

Вправа "Мої сили". Ця вправа спрямована на допомогу дітям ВПО в розвитку позитивного самосприйняття та підвищення самооцінки. Вона допомагає дітям виражати свої позитивні якості та здібності.

Після того, як дитина закінчить малювати, попросіть її розповісти про свою суперсилу. Запитайте дитину, як вона використовує свою суперсилу, щоб допомогти іншим. Запропонуйте дитині намалювати або намалювати, як вона використовує свою суперсилу, щоб допомогти іншим.

Вправа "Мій новий друг". Ця вправа спрямована на допомогу дітям ВПО в розвитку соціальних навичок та адаптації до нового оточення. Вона допомагає дітям виражати свої бажання та потреби в спілкуванні.

Після того, як дитина закінчить малювати, попросіть її розповісти про свого нового друга. Запитайте дитину, що вона хотіла б зробити зі своїм новим другом. Запропонуйте дитині намалювати або намалювати, що вона хотіла б зробити зі своїм новим другом.

Ці вправи були адаптовані до різних вікових груп і індивідуальних потреб дітей. Наприклад, для дітей молодшого віку можна запропонувати намалювати лише одну рису характеру або зовнішню ознаку свого нового друга. Для дітей старшого віку можна запропонувати написати вірш або розповідь про свого нового друга.

Після проведення арт-терапевтичних вправ, було проведено контрольне малювання кактусу. Результати були наступними (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Результати контрольного етапу експерименту

Характеристика	Кількість дітей (n=6)	Відсоток
Розмір	Великий: 1	16,66%
	Маленький: 5	83,33%
Колір	Темні кольори: 2	33,33%
	Світлі кольори: 4	66,66%
Форма	Гострі шипи: 0	0%
	Хвилясті шипи: 1	16,66%
	М'які шипи: 5	83,33%
Розташування	На передньому плані: 4	66,66%
	На задньому плані: 2	33,33%
Додаткові деталі	Кактус у сукні, капелюсі, окулярах: 0	0%
	Кактус із квітами: 6	100%

Проективна методика "Кактус" виявилася дуже інформативною в контексті сприйняття себе та спілкування з іншими дітьми з сімей внутрішньо переміщених осіб. Дослідники аналізували різні аспекти дитячих малюнків, враховуючи розмір, колір, форму, розташування та наявність додаткових деталей.

У результаті виявлено, що більшість дітей вибрала маленького кактуса, що може свідчити про їхнє відчуття цінності та важливості. Також було помічено, що вони частіше використовували світлі кольори, що може

вказувати на зменшення рівня тривоги та страху, а також на почуття впевненості та урівноваженості.

Форма шипів вказує на позитивні зміни в сфері спілкування з іншими. Більше дітей намалювали кактус з м'якими шипами, що може свідчити про їхню більшу відкритість та доброзичливість у відносинах з іншими.

У розташуванні кактуса на малюнку було помічено перевагу для переднього плану, що свідчить про те, що вони відчують, що їхні проблеми є головними, які їх турбують, також вони були заціклені на своїх проблемах і не помічати інших людей і світу навколо них.

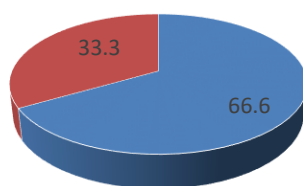
Значущим елементом стало також вивчення додаткових деталей, де більшість дітей намалювали кактус із квітами, що свідчить про їхню здатність звертати увагу на позитивні сторони життя та їхній оптимізм.

Отже, аналіз результатів дослідження дозволяє зробити висновок, що психологічна підтримка, яку отримали діти з сімей внутрішньо переміщених осіб через застосування арт - технік, вплинула на покращення їхнього сприйняття себе та здатності до позитивного спілкування з оточуючими.

Зміни на різних етапах занять:

1. На констатувальному етапі:

- 66,6% дітей намалювали кактус великого розміру, як в цю чергу 33,33% намалювали кактус маленького розміру (Рисунок 2.1).

■ Кактус великого розміру, % ■ Кактус маленького розміру, %

Рисунок 2.1 – Результати проведеної вправи на констатувальному етапі – «Малювання кактуса» (за розміром)

Це може свідчити про те, що вони відчували себе самотніми, відкинутими, непотрібними. Вони відчували себе відрізними від зовнішнього світу і не мали відчуття приналежності. (Рисунок 2.1).

- 50% дітей використовували темні кольори для малювання кактуса, а 50% використали світлі кольори. (Рисунок 2.2)

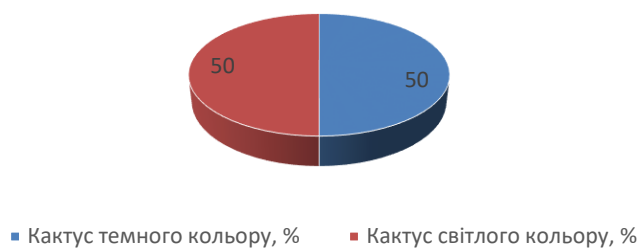

Рисунок 2.2 – Результати проведеної вправи на констатувальному етапі – «Малювання кактуса» (за кольором)

Це може свідчити про те, що вони відчували тривогу, страх, гнів. Вони відчували себе в небезпеці та невпевненими в майбутньому. (Рисунок 2.2)

- 33,3% дітей намалювали кактус із гострими шипами, 50% намалювали кактус з хвилястими шипами, а 16,6% намалювали з м'якими шипами. (Рисунок 2.3)

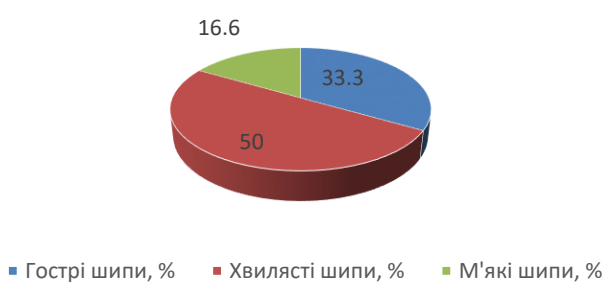

Рисунок 2.3 – Результати проведеної вправи на констатувальному етапі – «Малювання кактуса» (за формою)

Це може свідчити про те, що вони відчували себе захищеними, але також агресивними та ворожими. Вони могли відчувати себе в небезпеці та бути готовими до захисту себе. (Рисунок 2.3)

- 83,3% дітей намалювали кактус на передньому плані, а на задньому плані 16,6%. (Рисунок 2.4)

Рисунок 2.4 – Результати проведеної вправи на констатувальному етапі – «Малювання кактуса» (за розташуванням)

Це може свідчити про те, що вони відчували себе самотніми, відокремленими від зовнішнього світу. Вони могли відчувати себе непотрібними. (Рисунок 2.4)

2. На контрольному етапі:

- кількість дітей, які намалювали кактус великого розміру, зменшилася до 16,6%, в свою чергу кількість дітей які намалювали кактус маленького розміру збільшилася до 83,3%. (Рисунок 2.5)

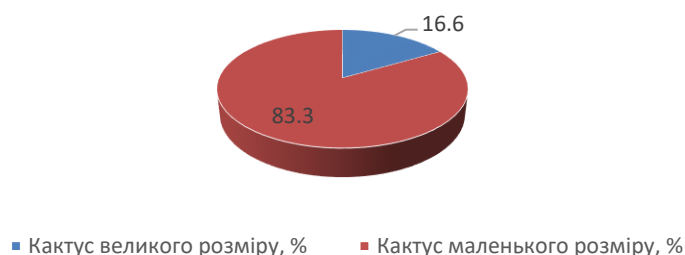

Рисунок 2.5 – Результати проведеної вправи на контрольному етапі – «Малювання кактуса» (за розміром)

Це може свідчити про те, що діти стали відчувати себе менш самотніми та відкинутими. Вони стали відчувати себе більш цінними та важливими. Вони перестали відчувати себе відрізаними від зовнішнього світу і набули відчуття приналежності. Це може бути пов'язано з тим, що психологічна підтримка

допомогла дітям впоратися з почуттям самотності та відкинення. Вони отримали необхідну допомогу та підтримку, що дозволило їм почати відчувати себе більш цінними та важливими. (Рисунок 2.5)

- кількість дітей, які використовували темні кольори, зменшилася до 33,33%, а кількість дітей які намалювали світлого збільшилася до 66,6%. (Рисунок 2.6)

Рисунок 2.6 – Результати проведеної вправи на контрольному етапі – «Малювання кактуса» (за кольором)

Це може свідчити про те, що діти стали відчувати себе менш тривожними та страхітливими. Вони стали відчувати себе більш впевненими та урівноваженими. Це свідчить про те, що психологічна підтримка допомогла дітям впоратися з тривогою та страхом. Вони отримали необхідні навички та ресурси, що дозволило їм почати відчувати себе більш впевненими та урівноваженими. Ця ситуація може бути пов'язано з тим, що почуття самотності та відкинення є одними з найсильніших негативних переживань, які можуть виникнути у дітей ВПО. Психологічна підтримка, спрямована на допомогу дітям впоратися з цими почуттями, може дати найбільш значущі результати. (Рисунок 2.6)

- кількість дітей, які намалювали кактус із гострими шипами, зменшилася до 0%, кількість дітей, що намалювали з хвилястими шипами зменшилася до 16,6%, а кількість намальованих з м'якими шипами збільшилася до 83,3%. (Рисунок 2.7)

Рисунок 2.7 – Результати проведеної вправи на контрольному етапі – «Малювання кактуса» (за формою)

Це може свідчити про те, що діти стали відчувати себе більш відкритими та доброзичливими. Вони стали менше відчувати себе в небезпеці і стали більш схильними до спілкування з іншими людьми. (Рисунок 2.7)

кількість дітей, які намалювали кактус на передньому плані зменшилася до 66,6%, а кількість дітей, що намалювали на задньому плані збільшилася до 33,3%. (Рисунок 2.8)

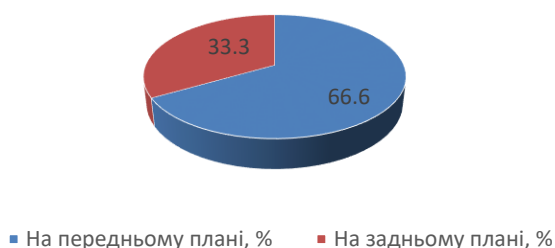

Рисунок 2.8 – Результати проведеної вправи на контрольному етапі – «Малювання кактуса» (за розташуванням)

Це може свідчити про те, що психологічна підтримка мала значний вплив на сприйняття себе та спілкування з іншими людьми в цій характеристиці. (Рисунок 2.8)

Незначні зміни у характеристиці "Розташування" може бути пов'язана з тим, що ця характеристика є менш чутливою до змін, пов'язаних із психологічною підтримкою. Це може бути пов'язано з тим, що почуття самотності та відокремленості від зовнішнього світу є складними почуттями,

які можуть бути пов'язані з багатьма факторами, включаючи особистісні риси, сімейні стосунки та соціальні умови. Психологічна підтримка може допомогти дітям впоратися з цими почуттями, але вона не може повністю їх усунути.

На констатувальному етапі дослідження 83,3% дітей намалювали кактус із квітами. Це може свідчити про те, що вони мали позитивний погляд на життя, вірили в краще майбутнє. Вони могли відчувати себе щасливими та задоволеними. На контрольному етапі дослідження кількість дітей, які намалювали кактус із квітами, збільшилася до 100%. Це може свідчити про те, що діти стали відчувати себе оптимістично налаштованими на своє майбутнє.

За результатами аналізу результатів проєктивної методики "Кактус" були зроблені наступні висновки:

- У дітей ВПО, які отримали психологічну підтримку, спостерігається позитивна динаміка в сприйманні себе та спілкуванні з іншими людьми.
- Діти стали відчувати себе більш цінними та важливими.
- У них зменшився рівень тривоги та страху.
- Вони стали більш схильними до спілкування з іншими людьми.
- Вони стали більше звертати увагу на позитивні сторони життя.

Ці зміни є важливими для подальшого розвитку дітей ВПО. Вони дозволяють їм краще адаптуватися до нових умов життя, впоратися з травмами, завданими війною, і побудувати щасливе майбутнє.

2.3. Перспективи використання технології арт-терапії для сприяння адаптації дітей в новому середовищі існування

Діти з радістю вдаються до творчості, такої як малювання, ліплення, вигадкування тощо. Це приємний та малотравматичний спосіб, який може допомогти вирішити найглибші психологічні проблеми. Саме тому арт-терапія особливо добре підходить для дітей. Під час арт-терапії дитина одночасно отримує задоволення від заняття, розкриває свої творчі здібності, стає центром уваги дорослого та подолає психологічні труднощі.

Переваги арт-терапії включають:

- доступність для будь-кого незалежно від віку, статі, стану здоров'я, культурного досвіду тощо;
- простоту у використанні, можливість використання різних матеріалів для творчості без спеціальних навичок або знань;
- ефективність як засіб невербального спілкування з клієнтами, які мають труднощі у висловлюванні своїх почуттів словами;
- сприяння зближенню між спеціалістом і клієнтом;
- можливість дослідження особистості та несвідомих процесів;
- підтримка самовираження та самопізнання;
- позитивний емоційний вплив, що підвищує впевненість у власних силах та автономію;
- продукти творчості є об'єктивними свідченнями настроїв та думок дитини, що дозволяє їх використовувати для досліджень та аналізу [12].

Принципи роботи з дітьми дошкільного віку до арт-терапевтичної роботи дуже добре відображають важливі аспекти етики та підтримки в процесі терапії, зокрема:

1. Принцип вільної участі: Відданість цьому принципу дає дітям відчуття контролю над власним процесом лікування, що може підвищити їхню мотивацію і сприяти позитивним результатам.

2. Принцип взаємоповаги: Підтримка атмосфери поваги та взаєморозуміння важлива для створення безпечного простору, де діти можуть відчувати себе комфортно і вільно виражати свої почуття та думки.

3. Принцип усвідомлення: Пояснення мети та структури терапії допомагає дітям зрозуміти, що вони можуть очікувати від сесії, що сприяє покращенню їхнього розуміння інтервенцій та сприйняттю їх як засобів допомоги.

4. Принцип рефлексії: Закінчення сесії розглядається як важливий момент для обговорення вражень та висловлення думок щодо проведеної арт-

терапевтичної діяльності. Це дозволяє дітям відчутти, що їхні думки та почуття важливі, і сприяє їхньому подальшому розвитку та самовдосконаленню [11].

Загалом, ці принципи створюють підтримливу та відкриту атмосферу для дітей під час арт-терапії, що сприяє їхньому психологічному благополуччю та розвитку. Зважаючи на переїзд дітей та їх адаптацію до нового середовища, батькам варто активно сприяти цьому процесу, надаючи підтримку та створюючи умови для успішної адаптації [30].

Створення сприятливого середовища є ключовим аспектом для підтримки дітей, що пережили внутрішнє переміщення, у їхній адаптації до нового середовища. Перш за все, важливо забезпечити безпеку та стабільність у їхньому оточенні. Це може включати створення привітної атмосфери у школі або дитячому центрі, де діти можуть відчутти підтримку та зрозуміння з боку співробітників та однолітків.

Другим важливим аспектом є створення можливостей для соціалізації та інтеграції. Діти, що пережили переміщення, можуть відчувати відчуженість та відчуття втрати стосунків. Створення групових заходів, колективних ігор та проєктів сприяє формуванню дружби та позитивних взаємин між дітьми.

Третім аспектом є стимулювання психологічного комфорту та самовираження. Надання можливостей для творчості та самовираження через мистецтво, музику та інші креативні активності допомагає дітям виразити свої емоції та почуття, що сприяє їхньому психологічному благополуччю та самовизначенню.

Нарешті, важливо забезпечити індивідуальний підхід до кожної дитини, враховуючи їхні особливості та потреби. Посилення співпраці між соціальними службами, психологами та вчителями допомагає створити інтегровану систему підтримки, яка забезпечить ефективне адаптування дітей до їхнього нового оточення [21].

Зайняття арт-терапією разом з дитиною може стати не лише способом виразу емоцій, але і часом, проведеним разом, яке сприятиме її розвитку та підтримці важливих зв'язків.

В ході проведених арт-терапевтичних вправ, а саме: техніки «Безлюдний острів», малювання пальцями, вправи «Мій новий дім», вправа «Моя родина», вправа «Мої мрії», вправа «Мої сили» та вправа «Мій новий друг» було виявлено за допомогою діагностичної методики «Кактус», що діти пройшовши згадані вище заняття, змогли швидше адаптуватися до нового середовища.

Для успішної арт-терапії важливо обирати ілюстраційні матеріали високої якості, які дозволять дітям відчувати цінність своїх творінь та ефективно виражати свої емоції. Також важливо мати широкий вибір художніх матеріалів, щоб врахувати індивідуальні потреби кожного учасника. Різноманіття фарб, олівців, пастелей, кистей, паперу та інших матеріалів дозволяє вибирати те, що найкраще відповідає особливостям та потребам кожної дитини. Цей вибір може бути також пов'язаний з особливостями їхньої особистості та психологічного стану, а також з динамікою арт-терапевтичного процесу. Широкий асортимент матеріалів допомагає створити сприятливу атмосферу для творчого вираження та самовираження, що є ключовим для ефективної арт-терапії [29].

Тому, можемо надати такі рекомендації для установи, яка бажає продовжити роботу арт-терапії для соціальної адаптації дітей ВПО (а також можливість соціальної адаптації дітей, які змінили місце проживання чи інші подібні ситуації):

1. Створення сприятливого середовища: Необхідно забезпечити простір, де діти можуть вільно виразити себе через мистецтво. Також обов'язково потрібно залучити весь персонал до створення позитивної, підтримуючої атмосфери.

2. Індивідуалізація підходу: Потрібно враховувати індивідуальні потреби та інтереси кожної дитини при розробці програми арт-терапії.

3. Використання різноманітних мистецьких технік: Необхідно надати дітям можливість експериментувати з різними мистецькими

матеріалами і техніками, такими як живопис, скульптура, колаж, музика, образотворче мистецтво тощо.

4. Стимулювання співпраці та взаємодії: Програми арт-терапії можуть бути спрямовані на розвиток навичок співпраці, комунікації та тимбілдингу через спільне творчість.

5. Інтеграція в навчальний процес: Потрібно збирати відгуки вчителів щодо змін у поведінці та академічних досягненнях дітей після участі в арт-терапевтичних сесіях. Необхідно інтегрувати ці техніки в щоденну роботу з дітьми.

6. Підтримка батьківського співтовариства: Обов'язково потрібно залучити батьків до процесу, проводячи для них семінари або зустрічі, де вони можуть отримати інформацію про вплив арт-терапії на соціальну адаптацію дітей та способи підтримки цього процесу вдома.

7. Моніторинг та оцінка: Важливо вести записи про прогрес кожної дитини і регулярно оцінювати ефективність програми, коригуючи її за необхідності.

8. Посилення самооцінки та позитивного ставлення до себе: Важливо заохочувати дітей розглядати свої роботи як важливий внесок у групу та підтримувати їх у розвитку позитивного самовідчуття через мистецтво.

9. Комунікація з іншими установами та спеціалістами: Варто співпрацювати з психологами, педагогами-дефектологами та іншими фахівцями, щоб отримати поради та підтримку у впровадженні арт-терапії.

10. Постійний професійний розвиток персоналу: Також варто забезпечити навчання для персоналу з арт-терапії та супровідних методик, щоб вони могли надати дітям найкращу можливу допомогу.

11. Варто надати різноманітні матеріали: необхідно забезпечити широкий вибір матеріалів для малювання, ліплення, розмальовування та інших видів творчості. Це можуть бути фарби, кольоровий папір, пластилін та інше.

12. Варто практикувати спільну творчість: Також можна приєднатися до дитини та створювати разом. Спільна творчість може сприяти побудові більш тісного зв'язку та спільному розвитку.

13. Необхідно сприяти розмові: Під час творчого процесу, варто запитувати дитину про те, що вона відчуває або думає. Така відверта розмова може допомогти розкрити її емоційний стан та допомогти зрозуміти себе краще.

14. Доцільно не боятися помилок: важливо нагадати дитині, що в творчості немає правильних або неправильних відповідей. Помилки - це частина процесу та можуть бути важливими уроками для навчання.

Отже, арт-терапія виявилася потужним засобом у відновленні емоційного стану та психологічного здоров'я дитини. Цей метод також допомагає дітям знайти нові способи вираження своїх почуттів та емоцій, що є важливим кроком у їх соціальній адаптації. В ході проведеної роботи, також були надані рекомендації установі для успішного продовження соціальної адаптації дітей до нових умов життя за допомогою арт-терапевтичних вправ.

Висновок до 2 розділу

У цьому розділі ми досліджували роль та ефективність арт-терапії у взаємодії з дітьми, особливо тих, які пережили стресові ситуації чи травматичні події. Аналіз нашого матеріалу та власних досліджень дозволив нам зробити кілька ключових висновків.

По-перше, арт-терапія виявилася ефективним інструментом для відновлення психічного благополуччя дітей, допомагаючи їм виражати емоції та подолати стрес. Вона стимулює творчий потенціал та сприяє позитивній самоідентифікації, що є ключовим для процесу зцілення.

По-друге, наші заняття підтвердили, що арт-терапія сприяє покращенню комунікаційних навичок та розвитку соціальних вмінь у дітей. Вона дозволяє

їм виражати свої почуття та думки без слів, що особливо важливо для тих, хто має обмежений словесний або мовний розвиток.

Нарешті, наші дослідження підтвердили важливість індивідуалізованого підходу в арт-терапії з дітьми. Враховуючи їхні індивідуальні потреби, інтереси та можливості, ми можемо досягти найкращих результатів у їхньому психологічному зціленні через мистецтво.

У світлі наших висновків, арт-терапія з дітьми виявляється не лише ефективним методом психологічної підтримки, але й потужним інструментом для стимулювання творчого потенціалу та розвитку особистості. Її важливість у сфері дитячої психології надзвичайно велика і вимагає подальшого дослідження та застосування в практиці.

Додатково, були надані рекомендації для соціальних служб та працівників щодо подолання негативних наслідків переміщення та сприяння адаптації дітей в новому середовищі існування щодо можливих занять з арт-терапії для їхніх дітей. Зазначено, що включення різноманітних мистецьких технік, таких як малювання, ліплення, колажування тощо, може бути корисним для розвитку дитячої творчості та емоційного вираження. Також запропоновано батькам звертатися до кваліфікованих арт-терапевтів або психологів для отримання консультації та підтримки у проведенні арт-терапевтичних сесій вдома або у спеціалізованих центрах.

Використання арт-терапії виявилось потужним інструментом у відновленні емоційного стану та психічного здоров'я дитини. Дослідження показали, що кольори та образи, створені дітьми під час арт-терапевтичних вправ, відображали їх внутрішній стан та емоційні переживання, особливо у випадках, коли діти зазнали травматичних впливів. Застосування образотворчого мистецтва допомогло відкрити для них нові способи вираження емоцій та почуттів, що відіграло значну роль у процесі соціальної адаптації.

Разом з тим, арт-терапія, як індивідуальний шлях до соціальної адаптації, виправдовує необхідність унікального підходу до кожної дитини.

Індивідуалізовані заняття розкривають перед нами найглибші риси душі, щоб сприяти процесу відновлення.

ВИСНОВКИ

Повномаштабне вторгнення російської федерації в Україну неодмінно вплинуло на численні аспекти суспільного життя, включаючи і кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Цей конфлікт не лише призвів до зростання числа ВПО, але й поглибив існуючі психологічні та емоційні проблеми, з якими вони стикаються. У таких умовах мистецтво, включаючи арт-терапію, стає незамінним інструментом для підтримки, зцілення та зміцнення психологічного стану ВПО. Тому в нашій роботі ми не тільки досліджували ефективність арт-терапії, але й розглядали її застосування в контексті складної соціальної ситуації в Україні.

Арт-терапія – один із важливих напрямків психологічної допомоги і супроводу відразу ж в світі загалом і в Україні зокрема, особливо для мігрантів. Використання методів арт-терапії є фактично незамінним у випадках, коли людина не може вербалізувати свій травматичний досвід, як діти, люди похилого віку чи особи з особливими потребами. Тут важливе використання інших модальностей, таких як звук, рух, малювання та інші.

Результати аналізу понад 30 наукових досліджень у різних галузях підтвердили цю важливу роль мистецтва. Дослідники рекомендують залучати мистецтво на індивідуальному, місцевому та національному рівнях, а також сприяти співробітництву між секторами у процесі підтримки та допомоги.

В ході виконання завдання ми здійснили глибокий аналіз теоретичних аспектів арт-терапії, охопивши різноманітні концепції та підходи до цього методу. Розглянули різноманітні методи та техніки арт-терапії, такі як малювання, ліплення, колажування, музикотерапія, танцювальна терапія тощо.

Крім того, ми детально розглянули нормативно-правові аспекти застосування арт-терапії у роботі з дітьми. Ми проаналізували відповідні законодавчі акти та нормативні документи, які регулюють цю сферу в Україні. Особливу увагу приділили етичним принципам та стандартам, які повинні

дотримуватися під час застосування арт-терапії, зокрема щодо конфіденційності, довіри до пацієнта та безпеки процесу.

Цей комплексний підхід дозволив нам отримати глибоке та всебічне розуміння арт-терапії як методу психологічної підтримки дітей. Наші дослідження допомогли визначити ефективні техніки та стратегії роботи з дітьми за допомогою мистецтва та встановити важливість врахування правових аспектів у цій сфері діяльності.

Ми провели глибоке дослідження потреб, соціальних проблем та особливостей соціальної адаптації дітей, які є внутрішньо переміщеними особами. Ми ретельно проаналізували контекст їхнього життя, звернувши увагу на фізичні, емоційні та психологічні потреби цієї вразливої категорії дітей.

Під час нашого дослідження ми виявили різноманітні соціальні проблеми, з якими зіштовхуються діти внутрішньо переміщених осіб, такі як втрата дому, розриви в соціальних зв'язках, травми та стресові ситуації, а також обмежений доступ до освіти та медичної допомоги. Ми також дослідили особливості соціальної адаптації цих дітей, зокрема їхню взаємодію з новим соціальним середовищем, процес формування нового самовизначення та ідентичності, адаптацію до нових умов життя та соціальних ролей.

Наше дослідження дозволило нам глибше зрозуміти потреби та проблеми дітей, які є внутрішньо переміщеними особами, та звернути увагу на необхідність розробки та впровадження програм та ініціатив з метою підтримки їхньої соціальної адаптації та психологічного благополуччя.

Стан та перспективи застосування технології арт-терапії в роботі з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб визначаються як різнобарвною палітрою викликів та можливостей. Український та зарубіжний досвід свідчать про потужний потенціал цієї методології в контексті соціальної адаптації та психосоціальної реабілітації.

Український досвід використання арт-терапії в роботі з дітьми внутрішньо переміщених осіб підкреслює важливість індивідуалізованого

підходу та врахування контексту культурної специфіки. Програми та ініціативи, спрямовані на застосування арт-терапії в українському контексті, акцентують на відновленні травмованої ідентичності, розвитку креативності та встановленні соціальних зв'язків.

Зарубіжний досвід вказує на широкі перспективи використання технології арт-терапії. Зокрема, цифрові технології взяли на себе роль інноваційного інструменту у сфері арт-терапії, надаючи можливості для віртуальних та онлайн-сесій. Застосування мультимедійних форматів, віртуальних мистецьких проєктів та інтерактивних платформ розширює доступ дітей до арт-терапевтичного процесу та створює нові можливості для творчого вираження.

Загалом, застосування арт-терапії у роботі з дітьми внутрішньо переміщених осіб є актуальним та перспективним напрямком. Ця технологія може не лише допомогти в розвитку та реабілітації, а й стати ефективним інструментом для формування позитивного психічного стану та соціальної адаптації дітей в умовах внутрішньої переміщеності.

Робота з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб в арт-терапії може стикається з рядом етичних дилем, які потребують уважного врахування та розробки відповідних стратегій нівелювання ризиків. Деякі з них включають:

1. Конфіденційність та приватність. Збереження конфіденційності та приватності даних дітей є критично важливим аспектом етики у роботі з ними. Важливо створити безпечне середовище, де діти можуть відчуватися впевнено та захищено у вираженні своїх почуттів і думок.

2. Згода та відмова. Досягнення згоди та повага до відмови є ключовими принципами етики в роботі з дітьми. Важливо враховувати їхню волю та можливість вільного вибору участі у арт-терапевтичних сесіях.

3. Граничні ситуації та безпека. Необхідно уникати ситуацій, що можуть порушити безпеку дітей та спричинити їм стрес або травму. Це може включати управління емоційними вибухами, відверті розмови про травматичні події тощо.

4. Культурна та етнічна чутливість. Розуміння та повага до культурних та етнічних особливостей дітей допомагає уникнути можливих конфліктів та розуміти їхні потреби та цінності.

5. Професійна компетентність та саморозвиток. Постійне самовдосконалення, набуття нових знань та навичок у сфері арт-терапії є необхідними для забезпечення високого рівня професійності та етичності у роботі з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб.

Наявність цих етичних дилем може створити складнощі, проте правильне їх врахування та розробка ефективних стратегій нівелювання ризиків дозволять забезпечити безпеку, захищеність та етичність у роботі з цією вразливою групою дітей.

Рекомендації для батьків та працівників щодо доцільності використання інструментів арт-терапії для соціальної адаптації дітей з числа внутрішньо переміщених осіб включають:

1. Розуміння важливості емоційного виразу. Батьки та працівники повинні розуміти, що емоційний вираз через мистецтво може бути корисним для дітей, особливо для тих, хто зазнає стресу або травм.

2. Сприяння самовираженню. Заохочуйте дітей висловлювати свої почуття та думки через мистецтво. Навчіть їх бачити мистецтво як засіб вираження та розуміння своїх внутрішніх станів.

3. Підтримка індивідуального розвитку. Розгляньте індивідуальні потреби та можливості кожної дитини при виборі інструментів арт-терапії. Не всі методи підходять для всіх дітей, тому важливо знаходити той, який найбільше відповідає конкретній дитині.

4. Створення сприятливого середовища. Забезпечте дітям комфортну та безпечну обстановку для творчості. Важливо, щоб вони відчували себе впевнено та захищено у вираженні своїх емоцій через мистецтво.

5. Взаємодія з фахівцями. Співпрацюйте з кваліфікованими арт-терапевтами та іншими спеціалістами, які мають досвід у роботі з дітьми

внутрішньо переміщених осіб. Вони можуть надати цінні поради та підтримку у процесі соціальної адаптації дітей.

6. Підтримка саморозвитку: Навчіть дітей використовувати мистецтво як засіб самовираження та саморозвитку. Розвивайте їхні творчі здібності та стимулюйте їх до пошуку нових виразних форм.

Отже, надані рекомендації допоможуть батькам та працівникам ефективно використовувати інструменти арт-терапії для підтримки соціальної адаптації дітей з числа внутрішньо переміщених осіб.

Ці завдання дозволили поглибити розуміння важливості арт-терапії у соціальній адаптації дітей, зокрема тих, які є внутрішньо переміщеними особами. Вони висвітлили різноманітні аспекти цієї теми, включаючи теоретичні основи арт-терапії, нормативно-правове регулювання, соціальні проблеми дітей внутрішньо переміщених осіб, стан та перспективи застосування арт-терапії в їхній роботі, етичні дилеми та рекомендації для різних сторін, що стикаються з цією проблематикою. Ці завдання допомогли поглибити усвідомлення важливості психосоціальної підтримки та використання креативних методів у роботі з вразливими групами дітей, сприяючи їхньому психологічному благополуччю та соціальній інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бохонкова Ю., Пелешенко О., Кобиляцька М. Психологічні особливості використання видів арт-терапії в різні вікові періоди. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2021. № 1(54). С. 15–25. . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2021-54-1-15-25>
2. Власова-Чмерук О.М., Грушевська М.І. Застосування арт-терапевтичних технік в роботі з дитячою тривожністю / О.М. Власова-Чмерук, М.І. Грушевська // ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XX Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених: [у 2-х т.]. – Т. 1 (м. Київ, 1-3 квітня 2020 р.) / [ред. кол.: В.М. Ісаєнко та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.: НАУ, 2020. – С. 81-82. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/42237>
3. Горшкальова Т. Арт-терапія як метод психокорекції та інноваційних психолого - педагогічних технологій особистості. *Грааль науки*. 2021. С. 392–395. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.11.2021.078>
4. Гузенко Ю. Сучасні мандали як приклад арт-терапії / Ю.Гузенко, Ю. С. Бокарева // Збірник матеріалів 18-ї Міжнародної науково-технічної конференції студентів і аспірантів «друкарство молоде», м. Київ, 2018 року . – Київ: ВПІ КПІ ім. І. Сікорського, 2018. – С. 236–237. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://openarchive.nure.ua/handle/document/5209>
5. Гундертайло, Ю. 2021. Особливості застосування арттерапії в соціально-психологічному супроводі ВПО. *Проблеми політичної психології*. 24, 1 (Груд 2021), 200-211. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.33120/popp-vol24-year2021-74>
6. Замелюк М. І., Магдисюк Л. І., Ольхова Н. В. Арт-терапія як засіб творчої самореалізації особистості. *Психологія: реальність і перспективи*.

2019. № 10. С. 51–58. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi10.93

7. Камінська О. В. Особливості психоемоційної сфери переселенців із зони антитерористичної операції. *Problems of modern psychology*. 2021. № 2. С. 208–214. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-2-22>

8. Корнієнко Л. І. Арт-терапія як метод практичної психокорекції мислення дітей дошкільного віку: 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/33856>

9. Кулікова С. В. Арт-терапія як складова соціокультурної діяльності / Світлана Вікторівна Кулікова // Сучасна освіта в Україні: інтеграція в Європейський освітній простір: монографія [електронне видання] / за загальною редакцією проф. Я. В. Галети. - Дніпро : Середняк Т. К., 2023. – С. 412-435. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.36550/978-617-8245-57-3-21>

10. Лазаревська О. Психологічні фактори впливу арт-терапії на процес розвитку дітей. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди "психологія"*. 2020. № 63. С. 133–145. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.34142/23129387.2020.63.09>

11. Лібанова Е. Вимушені переселенці: вчора, сьогодні, завтра. *Український географічний журнал*. 2014. № 3 (86). С. 13–18.

12. Николаєва В., Пономарьова В. Соціальна адаптація ВПО у територіальній громаді за новим місцем проживання в умовах воєнного стану. *Humanitas*. 2023. № 1. С. 79–85. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.11>

13. Олійник Н., Імбер В., Комарівська Н. Арт-терапія як засіб корекції агресивної поведінки у молодших школярів. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 2(36). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-2\(36\)-765-772](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-2(36)-765-772)

14. Подкопаєва Ю.В., Вахнован Д.С. Теоретичні основи методу арт-терапії як дієвого засобу впливу на дитячі страхи / Ю.В. Подкопаєва, Д.С. Вахнован // ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XIX Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених: [у 2-х т.]. – Т. 1 (м. Київ, 1-5 квітня 2019 р.) / [ред. кол.: В.М. Ісаєнко та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.: НАУ, 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/54092>

15. Політ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XIX Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів: [у 2-х т.]. – Т. 1 (м. Київ, 1-5 квітня 2019 р.) / [ред. кол.: В.М. Ісаєнко та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.: НАУ, 2019. – С. 286-287 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/38923>

16. Радько О. В. Зцілення мистецтвом, або арт-терапія як напрямок психологічної корекції та розвитку особистості. *Current trends and factors of the development of pedagogical and psychological sciences in ukraine and eu countries*. 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-80-8-1.39>

17. Ревть А., Гук О. Арт-терапія у соціально-реабілітаційній роботі з дітьми з особливими потребами. *Молодь і ринок*. 2019. № 7 (174). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.176108>

18. Роздорожнюк О. Арт-терапія як метод формування та корекції особистості. *Wielokierunkowosc jako gwarancja postepu naukowego*. 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.36074/21.02.2020.v2.54>

19. Романова І., Балабанова К., Гуменникова Т. До питання вибору шляхів психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО). *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2023. № 2(61) 2023. С. 110–122.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2023-61-2-110-122>

20. Садова І. Арт-терапія як ефективна технологія соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в сучасних умовах. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 1(65). С. 270–279. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2017_1_27

21. Сидоренко Т. Арт-терапія як необхідна складова педагогічної діяльності в інклюзивній мистецькій освіті. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 14(32). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14\(32\)-419-429](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14(32)-419-429)

22. Смеречак, Л. І. «Арт-терапія в роботі фахівців соціальної сфери». Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: "Педагогічні науки", вип. 1, Квітень 2020. С. 218–223. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2020-1-218-223>

23. Філоненко О. П. Арт-терапія - засіб формування здорової емоційної сфери особистості. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2008. Вип. 20. С. 334–339.

24. Хараджи М., Іващенко А. Особливості застосування арт-терапії у корекції страхів дітей молодшого шкільного віку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2022. С. 121–128. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://doi.org/10.31392/npu-nc.series12.2022.17\(62\).11](https://doi.org/10.31392/npu-nc.series12.2022.17(62).11)

25. Шестопалова О. П. Арт-терапія та експресивні психотехніки в роботі центру дитячої творчості та шкільної психологічної служби. *Educational dimension*. 2022. Т. 29. С. 424–431. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.31812/educdim.4982>

26. Штефан М. В. Образотворче мистецтво як вид художньо-продуктивної діяльності та його вплив на психічне здоров'я дітей дошкільного

віку / М. В. Штефан, А. В. Нежута // "Science for sustainable development" : матеріали Міжнар. конгр., Київ, 10-11 листоп. 2019 р. - Київ, 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/3209>

27. Chernenko T., Tsymbaliuk A. Art therapy in psychological and pedagogical rehabilitation of children of primary school age with child cerebral palsy. *Research notes*. 2020. No. 3. P. 105–110. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2020-pp-3-105-110>

28. І В. Art therapy as a means of educational work in education. *Scientific bulletin melitopol state pedagogica*. 2023. Vol. 2, no. 29. P. 144–150. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.33842/22195203-2023-29-144-150>

29. Rozdorozhnyuk O. Health garden or what is landscape art therapy. *Λόγος мистецтво наукової думки*. 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.36074/2663-4139.06.01>

30. Tarapata I., Timkiv L. Art-therapy as a means of overcoming fear of preschool children. *Young scientist*. 2019. Vol. 10, no. 74. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-27>